

קורבנות – אומנות

הרהורים על השיח הקורבני בחברה הישראלית

ד"ר אלון גן

אני כנראה תוצר של מכבש חינוכי, אינטלקטואלי, פוליטי, כלכלי, שגרס ושחק ולא הותיר מרחב להתפתחותי מחוץ לסדר שהוכתב על ידי הגמוניה בעלת אוריינטציה פטריארכלית, אשכנזית, ציונית, אירופאית, שהגדירה עבורי מהי ישראליות (הנרייט דהאן-כלב).¹

בפנים, אני נכה. [...] עשו עלי ניסוי ועיוותו אותי מן היסוד [...] מידה של אטימות נדרשה כדי לבצע בנו את הניסוי הזה. [...] הסבל שנגרם לנו נגרם בצורה ממסדית, מאורגנת, יזומה. הניסוי נערך בחסות הממסד, על אדמות שהוקצו לכך באישור וברשות. [...] כולנו קורבנות הניסוי הזה (נחשון גולץ).²

כל היושבים על האדמה הזו הם קורבנות של תפיסת העולם הציונית הפולשת. [...] המחשבה הציונית באה למחוק אותי כיהודי וכמזרחי (סמי שלום שטרית).³

אני, כמו רבים מבני גילי, פליט של דור אידיאולוגי, דור שהחיים האישיים היו זרים לו. הם היו הקורבנות של המהפכה הציונית, אנחנו היינו הקורבנות של הקורבנות (יהונתן גפן).⁴

ארבע מובאות, ארבע דוגמאות מייצגות לשיח הקורבני בחברה הישראלית. לכאורה תהום אתנית אמורה להיפער בין הכותבים: שניים מהם (גולץ, בן קיבוץ רוחמה, וגפן, בן מושב נהלל) הם צאצאים של "ההגמוניה הציונית", "מלח הארץ", חניכי ההתיישבות העובדת, הפנינה שבכתר "המפעל הציוני הדכאני-הנצלני". שני האחרים (דהאן-כלב ושטרית) הם מהדוברים המרכזיים של "השיח המזרחי הרדיקלי", שמטיב כל כך לנסח את סבלם של "קורבנות הדיכוי הציוני-האשכנזי". והנה, למרות הבדלים אלה, חצי זעמם של הקורבנות דומים להפליא בסגנונם: הצד המקרבן מתואר במילים אקטיביות כגון: "כבש", "גרס", "מחק", "פלש", "חיסל", "ערך ניסוי", וכיוצא באלה, והצד המקורבן נעטף בלשון פסיבית ונהפך ל"פליט", "תוצר", "נכה", "נחנק", "נמחק", וכמובן – "קורבן".

כמעט באופן שרירותי בחרתי בציטטות של שני סוגים של קורבנות: "ניצולי האתוס הקולקטיבי" של ההתיישבות העובדת ו"קורבנותיה היהודים של המהפכה הציונית האשכנזית", אליבא דאלה שוחט, סמי שלום שטרית וחבריהם. אך כמובן גבולות הגזרה של השיח הקורבני רחבים בהרבה,

¹ הנרייט דהאן כלב, "כמה שאת יפה, לא רואים שאת מרוקאית": www.notes.co.il/henriette/5976.asp

² ורד לוי-ברזילי, "האשמה: ניסוי אכזרי באלפי ילדים", מוסף הארץ, 29.1.2000. נחשון גולץ, בן קיבוץ רוחמה, תבע את קיבוצו ואת שיטת הלינה המשותפת בתביעה ייצוגית והאשים את הקיבוץ בכך שהפך אותו לנכה רגשית.

³ אספה פלד, "שלום שטרית", ידיעות אחרונות, 7 ימים, 13.7.2007.

⁴ יהונתן גפן, אשה יקרה, תל אביב: דביר, 1999, עמ' 192.

ובלי הסד המצמצם של מאמר זה היה אפשר (וצריך וראוי) לעסוק בחברים נוספים באותו מועדון קורבנות יוקרתי, שאילן פפה מכנה בשם "קורבנות הציונות לדורותיהם". אפשר היה (וצריך וראוי) לדון ב"קורבנות הנכבה", ב"קורבנות הממשל הצבאי", ב"קורבנות הפריפריה", ב"קורבנות הגבריות השוביניסטית", ב"קורבנות האדם הלבן", ואפילו – חרף המטען הכבד – ב"קורבנות השואה" (בהקשר של השיח הציוני). רובם ככולם זכאים בהחלט לענוד את תואר הקורבנות; רובם ככולם נחשפו להשפלה, אטימות, גסות רוח, כהות חושים, התנשאות ושאר מרעין בישין.

אך מה עושים עם הקורבנות הזאת? לאן לוקחים אותה? על כך מנסה להשיב מסה זו, המבקשת להתחקות אחר השיח הקורבני בחברה הישראלית ולהמיר את מפעל הדה-קונסטרוקציה שלו בשיח אחר.

דומה שבשנים האחרונות הקורבנות הפכה לאופנה. הוגים, סופרים, אמנים, אנשי אקדמיה, אנשי קולנוע ותאטרון – כולם הפכו את קורבנותם לקרדום לחפור בו, וכולם מציגים לפני החברה תלי-תלים, גוני-גוונים ונימי-נימים של הווייתם הקורבנית. רבים רבים מבקשים להוסיף את חלקם להיכל הקורבנות הישראלי, שממדיו הולכים וטופחים עד כדי מגדל בבל של "ניצולים" המתחרים מי סבל יותר מנחת זרועו של מפעל הדיכוי והמחיקה של הממסד הציוני-הגברי-האירופי-הקולוניאליסטי-האשכנזי, וכולי וכולי וכולי. המילים "מכבש הדיכוי", "מנגנוני השליטה", "מחיקה", "תוצר", "קורבנות", "הדרה", "הזרה", "האחר", "הממסד" חוזרות על עצמן בשיח הקורבני כבטקס כישוף מאגי. כל אחד מוסיף את קיסם דיכוי למדורת הקורבנות עד כי שלהבותיה לוחכות שערי שמים.

עידן קץ האידאולוגיות, ובעקבותיו התקופה הפוסט-מודרנית, תרמו רבות לקידום תהליכים ראויים ומבורכים: המעבר מהיסטוריה של מנצחים להיסטוריה של מנוצחים; הניסיון לתת בשיח הציבורי הד ומבע לקולו של האחר; הפניית זרקור תשומת הלב לכל המודרים, המושתקים והמנוחשלים; ההצבעה על מגוון אמצעי השליטה, הדיכוי וההזרה של ההגמוניה והאליטות השולטות בחברה – כל אלה הביאו ברכה למבקשים להפוך את העולם למקום טוב וראוי יותר.

אולם דומה שהגולם קם על יוצרו. בשנים האחרונות אנו עדים לכוחו המשתק של קתרזיס הבכיינות המטהרת. התפתח כאן פולחן וידויים מזכך, שגרם לרבים מהקורבנות ולרבים מסנגוריהם המלומדים לנתב את אנרגיית העשייה לתיאורים מרשימים של תחלואי המציאות במקום לנתבה לקבלת אחריות לשינוי המצב. כמו אותו ילד בן אחת עשרה שהלך לפסיכולוג בגלל בעיית הרטבה, ולאחר טיפול של שנה – כששאלו אותו מה שלומו – ענה "נהדר!". "אתה עדיין מרטיב?", הוא נשאל. "כן", הוא ענה, "אבל אני מרגיש טוב עם זה".

מתי המחאה נגד העושה וההצבעה על מנגנוני העוול והדיכוי הופכות מאמצעי לתיקון החברה למטרה בפני עצמה, שכמעט שאפשר לומר שהיא זקוקה להישארות העוול כדי לפרנס את יכולתה לתארו? מה יקדם את תיקון החברה – האם תיאור עוצמת העוול של המקרבן או הניסיון להתחקות אחר הכוחות של הקורבן לצקת טעם, תוכן ומשמעות לחייו ולהיחלץ בכך מקורבנותו?

ברור ששתי הפעולות משלימות זו את זו, אך דומה שהזרם הקורבני מבית מדרשו של הפוסט-מודרניזם העצים את החלק הראשון וכמעט שזנח את החלק השני.

נכון, הלינה המשותפת יצרה סיטואציות קשות מנשוא לכמה מחניכי שיטה זו; נכון, האתוס הקולקטיבי של ראשית הדרך אכן החניק את הלגיטימציה למבע אישי וסתם את הגולל על רבים שביקשו נתיבים אחרים מזה של "דין התנועה"; נכון, הממסד הקולט גילה אטימות מתנשאת כלפי עולי ארצות אסיה ואפריקה וכלפי שארית הפלטה; נכון, כיבוש השטחים ב-67 יצר אין-ספור מצבים של דיכוי, הרס ודה-הומניזציה. אבל אסור להיעצר שם. הקלישאה הגורסת שהכרת הבעיה היא כבר מחצית מהפתרון יכולה להיות נכונה רק אם הקורבנות לא יבוססו בקורבנותם אלא יבקשו להיחלץ ממנה. אין פירוש הדבר כתב זיכוי למקרבנים. אסור שגישה זו תרפה את ידיהם של כל המבקשים להצביע על עוול. אך בד בבד צריך להתחולל מהפך תודעתי-חינוכי שיחזיר אותנו למורשת ההומניסטית, אותה מורשת התובעת מכל אדם יחיד ומכל חברה לקחת אחריות על גורלם, לרקום את אופקיהם הרוחניים ולא לאפשר לזרם הקורבניזם להיות חלק מהנצחת המצב במקום אמצעי לשינויו.

דומה שלרבים נמאס כבר מהעלאת הגרה הקורבנית הזו, שנטחנה עד דק. ניכרים כבר בשלות וצימאון לשיח אחר.

מפעל הדה-קונסטרוקציה מבית המדרש הפוסט-מודרני פירק את האדם והפך אותו ל"קורבן": תוצר פסיבי של נסיבות, אובייקט סביל הנתון למניפולציות והנדסת אנוש של ההגמוניה. אותו מפעל שכח, או העלים, את המסורת ההומניסטית שבבסיסה עומד האדם הריבון, מחוקק חוקי עצמו. אותה מסורת שהחלה במקרא ("ובחרת בחיים"), פנתה לאריסטו ("האדם הפוליטי"), המשיכה במחשבת חז"ל ("אדם ועולם על כפות המאזניים"), עברה משם לרנסנס ולפיקו דלה מירנדולה ב"נאום על כבוד האדם" ("אתה – שהינך, אם אפשר להגדיר זאת כך, בעל תואר כבוד של יוצר עצמך וצר צורתך שלך, אתה תיצור את עצמך בצורה שבה תבחר") והגיעה לבסוף עד מרקס הצעיר, שהזכיר לכולנו (בתזות על פוירבך) שהאדם איננו רק **תוצר** של נסיבות חיו, אלא גם **יוצרן**.

השיח הקורבני מטיל את מלוא כבוד האחריות למצבו על ה"אחר" (במקרה זה האחר השולט, ההגמוני, הכובש, המדכא) ויוצר משוואה בעייתית ומסוכנת: הם – ה"מקרבנים" – נתפסים תמיד כפעילים, יוצרים ומניפולטיביים, ואילו אנחנו – ה"קורבנות" – נתפסים תמיד כסבילים, תוצרים ונתונים לתפלול (מניפולציה). במילים אחרות, אותה מסורת הומניסטית בדבר היות האדם הריבון צר את צורתו שלו ומחוקק חוקי עצמו לא חלה על הקורבנות אלא רק על המקרבנים.

"כדי לבנות מקדש, יש להרוס מקדש". משפט זה של ניטשה היה למעין חומר נפץ רעיוני לברדיצ'בסקי וחבריו, מחוללי מהפכת האדם החדש של הציונות. ואולם הגיע הזמן לשלב חדש בתהליך הדיאלקטי של בניין והריסה. שלב ההריסה כמעט שהושלם. קואליציית הקורבנות באה חשבון (במידה רבה של צדק) עם מחוללי המהפכה. שברי הלוחות הציוניים התרסקו לכל עבר, והם מוטלים פזורים למרגלות המנתצים. דומה ששלב האנטי-תזה בתהליך הדיאלקטי מיצה את

עצמו, והגיע הזמן לסינתזה שתמיר את ההרס בבניין. בניס רבים (מקצתם חשו כבנים חורגים) יצאו למסע אדיפלי מתמשך, שבו הם ביקשו לגבש את זהותם ה"נרמסת" על ידי מרד ב"אבות המייסדים". וכן, כמו בכל תהליך אדיפלי, כנראה נדרש – ואולי אפילו הכרחי – "לרצוח" את ה"אב" כדי למצוא את עצמך.

ומה עכשיו? אולי הגיעה השעה לגבש גישה מפויסת, המודעת לעוול אך גם מבינה את המניעים וההקשרים ההיסטוריים; המבקרת את מחיר המהפכה, אך מוכנה להיפגש גם עם צדדיה החיוביים; המצביעה על מקורות האי-נחת, אך מקבלת, ואפילו מברכת (רחמנא ליצלן), את מקורות הצמיחה.

בביקורתו החריפה על חשכת הגטו והוויית החיים הגלותית ביקש ברדיצ'בסקי: "השיבו לנו את האילנות הנאים והנירים הנאים! השיבו לנו את העולם". דומה שהגיע הזמן לשאול משפט זה ולומר: הבה ונשיב את האדם הריבון! הבה ונחזיר לשיח הציבורי את מושג האחריות והבחירה! חדלו מהשיח הקורבני ומפולחן הבכיינות המטהרת ופנו מקום למלאכת תיקון האדם, תיקון החברה ותיקון העולם של המבקשים להיות אדונים לגורלם! הניחו ל"קורבנות" להיות מעצבים ולא מעוצבים, פועלים ולא נפעלים, מְמַשֵּׂי מותר האדם ולא מקרבני עצמם לדעת!